

הכול נשאר במשפחה: בסימן חילופי הנהגות במפרץ

יואל גוז'נסקי וערן סגל

אשפוזם המקביל ביולי של המנהיגים המבוגרים בעולם, מלך ערב הסעודית, סלמאן בן עבד אל-עזיז בן ה-84, ואמיר כוויית, שיח' סבאח אל-אחמד אל-סבאח בן ה-91, חידש חששות אשר ליציבותן של שש המונרכיות הערביות במפרץ, הנשלטות בידי משפחות מורחבות המחזיקות במרבית מוקדי הכוח במדינותיהן. מאפיין זה, כל עוד עלה בידי המשפחות לגבש קונצנזוס בקרב ענפיהן השונים, תרם לאורך השנים ליציבות היחסית שממנה נהנו המונרכיות. אולם, מאבקים בתוך המשפחות השולטות, בעיקר סביב הירושה השלטונית, מהווים בחלקן נקודת תורפה העלולה לסכן את היציבות השלטונית, במיוחד כשמדובר במשפחה גדולה. בכמה מהמדינות, היורש המיועד אינו צעיר או בקו הבריאות, מה שעלול לקצר את זמן כהונתו ולסמן מאבק ירושה מתמשך. בכל מקרה, עליית דור המנהיגים הצעיר במדינות במפרץ מסבירה כפי הנראה – נוסף לחשש מהתקפנות האיראנית – את מדיניותן האסרטיבית יותר מאשר בעבר, ובכלל זאת פתיחותן הגוברת כלפי ישראל ונכונותן לשיתוף פעולה עמה.

חילופי ההנהגה במפרץ החלו בראשיתה של שנה זו בעומאן, עם לכתו של המנהיג שעיצב את הסולטנות בדמותו, קאבוס. בן דודו הייתה בן טארק, בן ה-65, שכיהן כשר התרבות והמורשת, מונה במקומו. עד כה נראה שהייתה זוכה לתמיכה בקרב המשפחה, אך עיתוי מינויו לא היה יכול להיות מאתגר יותר – ערב המשבר הכפול של ירידת מחירי הנפט ומגפת הקורונה.

בסדרה של החלטות שקיבל הייתה באוגוסט 2020 הוא הפך את עומאן, בפועל, למונרכיה משפחתית בדומה לשכנותיה. לראשונה, בהיסטוריה של עומאן המודרנית, הסולטאן ויתר על תפקידו כשר החוץ כאשר מינה את מזכ"ל משה"ח בדר אלבוסעידי לשה"ח, במקום השר הוותיק, בן עלוי, שכיהן בתפקיד מאז 1997. כן מינה שר כלכלה חדש, את אחיו שהאב לסגן רה"מ לענייני הגנה ואת בנו די יזן לשר התרבות, הספורט והצעירים. לפני מות קאבוס דווח לא פעם על מעצר סוכנים מטעם איחוד האמירויות, שיתכן שביקשה להשפיע על זהות מחליפו כך שיהיה קרוב יותר אליה בעמדותיו כלפי איראן.

בכוויית, האמיר סבאח אל-אחמד שולט מאז שנת 2006. מתחילת המאה העשרים עד עלייתו לשלטון התחלף השלטון בין שני ענפים במשפחת אל-סבאח. עם עלייתו הצליח סבאח להדיח את הענף המתחרה מהמשרות הבכירות ומסדר הירושה, ולמנות ליורש עצר את אחיו למחצה נואף אל-אחמד (בן ה-83). נואף היה שר ההגנה הכווייתי בשנת 1990 וכיבוש כוויית על ידי עיראק פגע במעמדו. מינויו נחשב פשרה שתאפשר צמיחת דור צעיר מקרב הענף. עם זאת, נראה שדווקא עוצמתו של האמיר סבאח והתמיכה הרחבה שזכה לה בעשור האחרון היא שבלמה השפעה של דמויות צעירות יותר. מוערך שנואף אל-אחמד ימונה לאמיר לאחר מות סבאח, אך מינוי של יורש עצר ובכך סימון סדר הירושה עלול לעורר מאבק נרחב בקרב הדור הצעיר, שעלול לפגוע ביציבות המשפחה והמדינה.

למרות ששיח' ח'ליפה בן זאיד אל-נהיאן הוא נשיא **איחוד האמירויות הערביות**, אחיו למחצה, מחמד בן זאיד (בן ה-59), יורש העצר של אבו-דאבי, הוא השליט בפועל בפדרציה בשל מחלת אחיו הצפויה למנוע את חזרתו לחיים הפוליטיים. לצד בן זאיד ממלאים שני אחיו המלאים תפקידי מפתח: שיח' עבדאללה (בן ה-48) כשר החוץ מאז 2006, שיח' טחנון (בן ה-52) כיועץ לביטחון לאומי מאז 2015 ושיח' מנסור (בן ה-50) כסגן ראש הממשלה מאז 2009. לזכותו של מנסור עומדים נישואיו לבתו של שליט דובאי, שיח' מחמד בין-ראשד אל-מכתום, שלא תמיד היה שבע רצון מהאסרטיביות והבולטות האזורית של בן זאיד. מנסור ואחיו הם המועמדים הבולטים להחליפו.

בבחריין, המלך חמד בן עיסא בן ה-70 שולט מאז מות אביו בשנת 1999. חוקת בחריין (1973) קבעה שיוורש העצר חייב להיות בנו של השליט. בשל מעמדו, דודו של המלך, ח'ליפה (בן ה-84), הנהנה מהעוצמה הכלכלית והפוליטית הגדולה ביותר בבחריין, מונה לראש ממשלה עם קבלת העצמאות (1971). הוא ראש הממשלה הוותיק ביותר בעולם כיום. אולם, החוקה נועדה למנוע ממנו או מצאצאיו לקבל את השלטון. כיום, בנו הבכור של חמד, סלמאן בן ה-50, הוא יורש העצר אך מעמדו בעייתי. בשל החוקה ח'ליפה לא מועמד לרשת את השלטון, אך בנוי (עלי וסלמאן) תופסים עמדות מפתח. בשנים האחרונות גם האחים הצעירים של יורש העצר, נאצר וח'אלד, קודמו לעמדות חשובות - דבר שיוכל לאפשר בעתיד שינוי של יורש העצר בהתאם לכללי החוקה.

בקטאר, האמיר תמים בן חמד בן ה-40 (שליט מאז 2013) הוא אחד השליטים היציבים במפרץ. מאז קום המדינה, השלטון עבר מאב לבן, לרוב על ידי הדחה. אולם, חמד, בנו הבכור של תמים, עדיין לא בן 12. עם זאת, סבו של תמים, ח'ליפה, הדיח מהשלטון את בן דודו אחמד (שבעצמו הדיח את אביו עלי), ויורשי הענף רואים בעצמם זכאים לשלטון. אחד מהם, עבדאללה בן עלי (בן 63), אף ניסה לפעול להדחת האמיר בתמיכה סעודית על רקע המשבר בין המדינות שפרץ שוב ב-2017. בנוסף, סלמאן בן סחים, בן לשר החוץ הקטארי (בשנות השמונים) שראה בעצמו מועמד לרשת את השלטון, ניסה גם הוא לפעול בתמיכה סעודית. בשלב זה נראה כי התמיכה בהם מועטה והפופולאריות של תמים לא זו בלבד שלא נפגעה, אלא אף גברה על רקע החרם על קטאר.

מותו של המלך סלמאן **בערב הסעודית** בעיתוי קרוב לא יגיע בהפתעה, שכן זה זמן רב שהממלכה מתכוננת ליום בו מלכה השביעי, והאחרון לבניו של מייסדה, אבן סעוד, ייאסף אל אבותיו. בינתיים, בקרב המשפחה יש כיסי התנגדות לשלטונו של בנו, מחמד בן סלמאן, השליט בפועל, והוא חותר לדכאם. עד כה, הלגיטימציה שממנה נהנה המלך סלמאן סככה על בנו, יורש העצר, מההשלכות האפשריות של מהלכים שנויים במחלוקת בזירה הפנימית והבינלאומית, ויתכן שאלו שלא העזו לצאת נגדו יעשו זאת כשיומלך. מחמד בן סלמאן צפוי להמשיך ולשלוט, בוודאי בטווח הקצר, כשלצדו שני אחיו שמונו לתפקידי מפתח: עבד אל-עזיז (שר האנרגיה) וחאלד (סגן שר הביטחון). האחרון עשוי להתמנות ליורש עצר עם מינוי מחמד בן סלמאן, או, אף לשמש חלופה מקובלת על "מועצת הנאמנות", אם וכאשר יתעוררו מחלוקות והתנגדויות למינוי בן סלמאן למלך.

בין טכניקות ההישרדות של המונרכיות נמצאת חלוקת תפקידי מפתח בין בני המשפחה השלטת. אולם, מקצת המשפחות מונות נסיכים רבים. למשל, מוערך שמספר הנסיכים בערב הסעודית הוא כ-5,000, הגם שלא כולם נמנים מאותו מעמד. יציבות השלטון תלויה לפיכך במידה רבה

בסולידריות ביניהם. הסכמה רחבה על סדר הירושה העתידי עשויה לייצר יציבות, כפי שהיעדרה עלול לגרום מתחים ולסכן את המשפחה. למרות הדומיננטיות של השליטים השונים, המשפחה מהווה את מקור הלגיטימציה העיקרי לשלטון והתלות בה, גם אם אינה תמיד מורגשת, מכתיבה את תהליכי קבלת ההחלטות. עם זאת, להשתתפות נרחבת של משפחת המלוכה בשלטון נודעות מגרעות: שליט שאינו שבע רצון מהתפקוד של בני משפחתו בתפקידי מפתח לא תמיד יכול לפטרם או להזיזם לתפקיד אחר. הרי כדי לפטר את סגן שר ההגנה הסעודי יהיה על מחמד בן סלמאן לפטר את אחיו, ובעומאן ייאלץ הסולטן לפטר את אחיו, כדי למנות שר הגנה במקומו. מהלכי פיטורין בנסיבות אלה – דינן לזעזע את המשפחה והמדינה.

זהותם העתידית של שליטים ערבים הייתה תמיד מוקד עניין למדינות רחוקות וקרובות. לעליה של דור צעיר יותר של מנהיגים במפרץ, המשוחררים יחסית מכבלי העבר, עשויה להיות השפעה במונרכיות עצמן: הדור הצעיר מהווה רוב באוכלוסיית המפרץ, וניכרות בקרבו ציפיות לשילוב מתרחב בהחלטות על עתיד המדינות. אין זה אומר בהכרח שהמנהיגים הצעירים יפתחו את המערכת הפוליטית למעורבות האזרחים, שכן "ניסיון דמוקרטי" עדיין מזוהה במידה רבה, גם בקרב האזרחים, עם שפיכות הדמים והחורבן שהביא "האביב הערבי". ועדיין, הציפיות למעורבות פוליטית עשויה להגביר מתח חברתי שעל מנת לשככו ינקטו המנהיגים רפורמות, גם אם סמליות ומוגבלות. עליית דור הנהגה חדש במדינות המפרץ עשויה להשתלב במערך ההסברים, ובכללם חשש משאיפותיה האזרחיות של איראן, לפתיחות הגוברת כלפי ישראל, שנרשמה בשנים האחרונות, ולנכונות לשתף עימה פעולה – גם בגלוי, כפי שמעידות ההסכמות שגובשו באחרונה בין ישראל לאיחוד האמירויות. חיזוק הקשר עם ישראל יתרום לצמיחת הנהגה שתעודד דינמיקה של שינויים במזרח התיכון אך כישלון שלו עלול לייצר ריאקציה במדינות השמרניות של המפרץ.